Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında şairə qadınların rolu

Azərbaycanın ictimai fikir tarixində böyük xidmətləri olan qadınlardan biri də Xurşidbanu Natəvandır. Natəvan 15 avqust 1832-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Mehdiqulu xan qızına öz anası Xurşidbanunun adını vermişdir. Xurşidbanu ailənin yeganə övladı, həm də Qarabağ xanlıqlarının sonuncu vərəsəsi olduğu üçün onu sarayda "Dürri-yekta" ("Tək inci"), el arasında isə "Xan qızı" çağırmışlar.

Balaca Xurşidbanunun ilk tərbiyəçiləri sarayın təcrübəli dayə və mürəbbiyələri olmuşdur. Məktəb yaşına çatdıqda isə evdə dövrün alim və sənətkarlarından dərs almışdır. Məşğələ zamanı Xurşidbanu "Quran" ayələrini və dini ehkamları əzbərləməklə yanaşı, dünyəvi elmlərlə də tanış olmuşdur. XIX əsrdə kübar ailələrin uşaqlarına, bir qayda olaraq, doğma dili ilə bərabər, ərəb və fars dilləri, onun sərf-nəhvi təlim edildiyindən, Xan qızı da bu dilləri öyrənmiş, onların vasitəsilə klassik şeirin qayda-qanunlarını mənimsəmişdir.

O, lazımi dərəcədə bilik əldə etdikdən sonra müntəzəm surətdə mütaliə ilə məşğul olmuşdur. Dahi Şərq şairlərinin ələ düşən nadir kitabları, qiymətli əlyazmaları Xurşidbanunu klassik ədəbiyyata bağlamışdır.

Natəvanın dünyagörüşünün, bədii zövqünün formalaşmasında yaxın və uzaq qohumlarının əməyi az olmamışdır. Qasım bəy Zakir, Mirzə Cavan, Mirzə Adıgözəl bəy, Əhməd bəy Cavanşir kimi hörmətli və tanınmış şəxsiyyətlər öz yaradıcılıqları, ədəbi söhbət və mübahisələri, eləcə də, ağıllı məsləhətləri ilə Xurşidbanuda şeirə və sənətə olan şövq və həvəsi qüvvətləndirmişlər.

Tarixçilərin ehtimalına görə, bu dövrdə xarici və daxili vəziyyətin ciddi surətdə gərginləşməsi ilə ələqədar xan ailələri üzərində nəzarət gücləndirilmiş və Xurşidbanu Xasay xan Usmiyevlə izdivaca məcbur edilmişdi. Belə bir ehtimal da vardır ki, Vorontsovun şəxsi yavəri Xasay bəy Tiflisdə onlara mülk iddialarında kömək göstərmiş və bunun müqabilində Xurşidbanuya evlənməyi təklif etmişdi. 1850-ci ilin payızında Xasay bəy Şuşaya gəlib toy etmiş və Xurşidbanunu Dağıstana - öz doğma kəndinə, oradan da Tiflisə aparmışdı.

Həyatının çiçəkləndiyi bir dövrdə Xurşidbanu Tiflisdə yaşamalı olmuşdur. Şəhərin səfalı yerləri, təbii mənzərələri ona xoş gəlsə də, burada yaşamağa məcbur olduğu və çox vaxt tək qaldığı üçün sıxılmış və qəriblik çəkmişdir.

1855-ci ildə Xurşidbanunun oğlu, 1856-cı ildə qızı dünyaya gəlmişdir. Oğlanın adını Mehdiqulu, qızın adını isə Xanbikə qoyurlar. Xurşidbanu Natəvan parlaq istedada və qabaqcıl ideallara malik şəxsiyyət olmuşdur. O, Azərbaycan mədəniyyətində və ictimai həyatında dərin izlər qoymuşdur. Bu fenomenin meydana gəlməsinin bir neçə əsas səbəbi vardır. Bunlardan biri şairin soykökündür. Yəni Natəvanda iki böyük nəslin - Cavanşirlərin və Ziyadoğlu Qacarların qanı vardır. Adlarını çəkdiyimiz bu iki böyük və şərəfli nəslin hər biri dünyaya bir sıra şair gətirmişdir (məsələn, Cavanşir nəslindən Əbülfət xan Tutinin, Qasım bəy Zakirin, Ziyadoğlu Qacar nəslindən isə Ziyadi Qarabaği, Müsahib Gəncəvi və bir sıra başqa şairlərin adlarını çəkmək olar). Maraqlıdır ki, Ziyadi Qarabaği və Müsahib Gəncəvi vaxtilə Qarabağ bəylərbəyi olmuşlar.

Xurşidbanu Natəvan zəmanəsinin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri kimi təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Cənubi Qafqazda xeyirxahlığı və mesenatlığı ilə tanınmışdır. O, kasıblara əl tutmuş, Şuşaya su kəməri çəkdirmişdir. Şəxsi münasibətlərin, dövranın haqsızlığı, zalımların sitəmi şairi vaxtsız qocaltmış, onu həyat işığına həsrət qoymuşdur. Ağlamaqdan gözlərinin nuru getmiş, bədəni taqətdən düşmüşdür.

Xurşidbanu Natəvan 1897-ci il 1 oktyabrda vəfat etmiş və Ağdamın İmarət qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Gənc şair Şuşada "Məclisi-üns" ədəbi məclisini təşkil etmişdir. 1873-cü ildə Şuşaya su kəmərini çəkdirmişdir: bu su kəməri indi də "Xan qızı bulağı" adı ilə məşhurdur. Natəvan Araz çayından Mil düzünə də su kəməri çəkməyə təşəbbüs etmişdir.

Natəvan əsərləri arasında ... nəsi olan şeirlərində təkrir, qoşma, rədif, məcaz və s. bədii vasitələr məharətlə işlənmişdir. M.N.Nəvvab, S.Ə.Şirvani və başqaları ona şeir həsr etmişlər.

Natəvan həm də istedadlı rəssam olmuşdur. Onun bədii tikmələri "Gül dəftəri" (1886) adlı albomundakı rəsmlər buna sübutdur.

Natəvanın qızı Xanbikə xanım da anasının yolunu davam etdirərək, qəzəllər və rübailər yazmışdır.

Xurşidbanu Natəvanla eyni dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan xanımlarından biri də Fatma xanım Kəminədir. O, 1841-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Fatma xanım kiçik yaşlarından etibarən şeirə maraq göstərmişdir. Onun atası Mirzə Bəybaba Fəna da şair olmuş və "Fəna" təxəllüsü ilə şeir yazmışdır. Fatma xanım fars dilini də mükəmməl bilir və bu dildə də şeirlər yazırdı. Təhsilini Şuşada almışdı, savadına görə ona Mirzə Fatma xanım deyirdilər. XIX əsr təzkirələri arasında da onun şeirlərinə rast gəlinir. O dövrdə Fatma xanım Azərbaycanın ən məşhur 3-5 şairindən biri idi. Şair onunla bir dövrdə yaşayan bir çox aşığın şeirlərinə nəzirələr yazmışdır. Amma dövrümüzə onun, əsasən, klassik şəkildə yazılmış şeirləri gəlib çatmışdır.

Firidun bəy Köçərli Fatma xanım Kəminəni "nadireyi-zəmanə" saymış, onun ölümünü ağır itki kimi dəyərləndirmişdir. Fatma xanım Kəminə 1898-ci ilin sentyabrında Şuşada vəfat etmişdir.

Xurşidbanu Natəvanla eyni dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan xanımlarından biri də Fatma xanım Kəminədir. O, 1841-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Fatma xanım kiçik yaşlarından etibarən şeirə maraq göstərmişdir. Onun atası Mirzə Bəybaba Fəna da şair olmuş və "Fəna" təxəllüsü ilə şeir yazmışdır. Fatma xanım fars dilini də mükəmməl bilir və bu dildə də şeirlər yazırdı. Təhsilini Şuşada almışdı, savadına görə ona Mirzə Fatma xanım deyirdilər.

O, yaradıcılığa 50-ci illərdən ənənəvi Şərq mövzusu və şeirlərlə başlamışdır. Qəzəllərində məhəbbət, təbiət gözəllikləri tərənnüm olunmuşdur. 16 yaşlı oğlunun ölümündən sonra Natəvan bədbin ruhlu şeirlər yazmışdır. Əsərləri dərin səmimiyyəti, incə lirizmi ilə seçilir. Yüksək sənətkarlıq nümu-

Kəminə xanımın həyat və yaradıcılığı haqqında XIX əsr təzkirələrində, az da olsa, məlumat vardır. Məsələn, Mir Möhsün Nəvvab "Təzkireyi-Nəvvab" əsərində Kəminə xanım haqqında məlumat verərkən bildirmişdir ki, o, dörd yüzə yaxın şeir yazmış, Şuşada Mir Mövsün Nəvvabın başçılıq etdiyi "Məclisi-fəramuşan"da yaxından iştirak etmişdir. Kəminə Natəvanın başçılıq etdiyi "Məclisi-üns" ədəbi məclisinin üzvləri ilə yaxın olmuş və onlarla şeirləşmişdir.

O dövrün tanınmış Azərbaycan xanımlarından biri də Aşıq Pəri idi. Aşıq Pəri 1811-ci ildə Cəbrayılın Maralyan kəndində anadan olmuşdur. Məktəbi bitirdikdən sonra aşıq şeiri ilə maraqlanmağa başlamışdır. Qısa zaman ərzində şanşöhrəti hər yana yayılmış və dövrün aşıqlarının diqqətini özünə çəkmişdir. Təxminən 1830-cu ildə Şuşaya köçmüş və ömrünün sonuna qədər burada yaşamışdır.

Firidun bəy Köçərli onun bilikli, gözəl bir xanım olduğunu yazır. Aşıq məclislərində böyük hörmətə malik olub. Şairlər onun gözəlliyini öz şeirlərində vəsf etmişlər. Aşıq Pəri Mirzə Həsən bəy Mirzə, Kərbəlayı Abdulla Canızadə, Cəfərqulu xan Nəva, Məhəmməd bəy Aşiq, Mirzəcan Mədətov və başqa aşıq və şairlərlə deyişmiş, bu deyişmələrin hamısında uğur qazanmışdır. Əlimizdə, əsasən, qoşmaları qalıb. Bu qoşmalar sadə və anlaşıqlı bir dillə söylənilmişdir. Aşıq Pəri təxminən 1847-ci ildə Şuşa şəhərində vəfat etmişdir. Yuxarıda deyilənlərdən göründüyü kimi, Azərbaycan qadınları tarixin bütün dövrlərində cəmiyyətin siyasi, mənəvi, ictimai və digər sahələrində mühüm rol oynamışlar.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb